

Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde; Ortak –Kooperatif li kileri*

Ahmet AH N¹, Murat CANKURT², Cihat GÜNDEN³, Bülent M RAN³, Ye im MERAL¹

¹KSÜ, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Böl., Kahramanmara

²AMÜ, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Böl., Aydın.

³EÜ, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Böl., zmir.

Geli Tarihi (Received) : 11.04.2013

Kabul Tarihi (Accepted) : 10.07.2013

Özet: Bu çalı manın amacı Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortak ili kilerini incelemektir. Ara tırmanın ana materyalini 392 kooperatif orta ı ile yapılan anketlerden elde edilen veriler olu turmu tur. Çalı manın Türkiye’yi temsil etmesi bakımından anketler 7 co rafi bölgede yapılmı tur. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler kullanılmı tur. Ara tırma bulgularına göre tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak tarım i letmelerinde ortalama arazi 62.1 da olarak belirlenmi tir. Bu arazinin %64.3’ü sulanabilmektedir. letmelerde en fazla yer alan ürün grubu ortalama 40.0 da ile tarla ürünleridir. Bu ürün grubunu 12.1 da ile yem bitkileri izlemektedir. Kooperatife ortak letmelerin %71.2’si hayvancılık ve %63.8’i süt sı ırcılı ı yapmaktadır. Ortakların %54.6’sı kooperatiften girdi temin ederken, %26.3’ü kooperatife satılmak üzere ürün teslimi yapmaktadır. Ortakların %78.8’i risturnun ne oldu unu bilmemektedir. Kooperatifler genellikle ortaklarına risturn da ıtılmamaktadır. Kooperatif ortaklarının %17.9’u kooperatiften gübre temin ederken, %12.2’si zirai ilaç ve %37.2’si yem temin etmektedir. Kooperatif ortaklarının %47.7’si sütünü kooperatife teslim ederken, %12.2’si özel sektöre satmayı tercih etmektedir. Kooperatiflerin girdi tedariki sa laması, ürün pazarlaması ve risturn da ıtılması, sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Kooperatifler, Türkiye, Kooperatif Orta ı

Agricultural Development Cooperatives in Turkey; Member-Cooperative Relations

Abstract: The aim of this study is to examine the Turkish Agricultural Development Cooperative member relationships. The main material of this study is original data that obtained from the face to face interviews with 392 members of agricultural cooperatives. Surveys have been made in 7 geographic regions in order to represent all of Turkey. Descriptive statistics were used analysis of the data. According to the findings of agricultural development cooperatives 6.21 hectares of land is determined as per the members’ agricultural enterprises. This land of 64.3% is watered. The product group most in enterprises average 4.0 hectare field products. This product group, followed by forage crops with 1.21 hectare, enterprises of 71.2% has dealing with livestock and 63.8% of them has been dairy farms Members, are provided 54.6% from cooperative the input. 26.3% members are selling to cooperative product. Members, 78.8% do not know risturn. Generally, Cooperatives don’t exist risturn to members. Cooperative members of 17.9% are provided fertilizer while Cooperative members of 12.2% are provided pesticides and 37.2% of them are provided forage by cooperative. Cooperative members of 47.7% delivered to milk to the cooperative, whereas 12.2% of them would prefer to sell to the private sector. Provided input from cooperative, the cooperative organization will contribute to the sustainable product market and the payment of risturn.

Keywords: Agricultural Cooperative, Turkey, Cooperative Member

G R

Tarım, do asından kaynaklanan nedenlerle üretimden pazarlamaya kadar geçen süreçte çe itli risklerle kar ı kar ıya kalmaktadır. Tarımsal faaliyet do a ve piyasa unsurlarının olu turdu u riskler içerisinde gerçekte mektedir. Tarımda riskleri azaltmanın ve sektörü güçlü hale getirmenin bir yolu ise üreticilerin örgütlenmesidir. Örgütlenmenin temelini de tarımsal kooperatifler olu turmaktadır. Tarım kooperatifi ortakları "çiftçi" ve faaliyet alanı "tarım" olan kooperatiflerdir. Tarımsal amaçlı kooperatifler, tarımsal faaliyeti gerçekte tirmek için köy, belde ve ilçe gibi yerle im merkezlerinde kurulabilmektedir. Tarım kooperatifleri çiftçilerin ekonomik haklarını korumak ve daha fazla kâr elde

etmeleri için kurulurlar. Bu kâr; kooperatifin fiyatları etkilemesi ya da gerekli girdilerin temini ile verim artı ı ekinde olur (Yercan, 2003). Ara tırma kapsamına 1163 sayılı kooperatifler kanununda yer alan tarımsal kalkınma kooperatifleri alınmı tur. Tarımsal kalkınma kooperatifleri demokratik örgütlenmenin ve kırsal kalkınmanın en temel yapısını olu turmaktadır.

Tarımın sanayiden en önemli farklarından biri, hem piyasalar açısından, hem de üretim süreci boyunca maruz kaldı ı çevresel etkiler açısından, daha riskli olmasıdır. Bunun getirdi i kayıplar, bir taraftan üreticiyi etkilerken, di er taraftan da tüketiciyi etkilemektedir. Bu ba lamda çiftçilerin örgütlenmesi, üretimin ba ından sonuna kadar ve hatta üreticilerin sosyal hayatı dahil olmak üzere, her a amada fayda sa layabilecek olan bir faaliyettir.

*Sorumlu Yazar: ahin, A., ahmet.sahin@ksu.edu.tr

Bu ara tırma TÜB TAK tarafından Proje No: 109O609 ile desteklenmi tir.

Türkiye’de Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 1 ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde toplamda 24 kooperatif çe idi bulunmaktadır.

Türkiye’de toplam kooperatif sayısı 59144 ve ortak sayısı 8102513’tür. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na ba lı 11295 birim ve 5052501 ortak, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na ba lı 47829 birim ve 3050012 ortak bulunmaktadır. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na ba lı kooperatiflerin %49’luk kısmını Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri birimleri olu turmaktadır. Bunu %22.4 ile Tarım Kredi Kooperatifleri takip etmektedir. En az birimi olan kooperatif ise %0.27 ile Pancar Ekicileri Kooperatifidir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na ba lı kooperatiflerin ortak sayısı incelendi inde ise en fazla orta ı olan kooperatif %36.09’luk pay ile pancar ekicileri kooperatifi daha sonra ortak ile %30.37’lik pay ile Tarım Kredi Kooperatifi, Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ise % 13.18’lik paya sahiptir. En az orta ı olan kooperatif ise Su Ürünleri Kooperatifidir (Anonim, 2012).

Bu çalı manın amacı Türkiye’de tarımsal kalkınma kooperatifi ortak ili kilerini incelemektir. Bu ba lamda kooperatif ortaklarının ve i letmelerinin özellikleri belirlenmi ve kooperatifçili in girdi tedariki ve ürün pazarlamadaki fonksiyonları sorgulanmı tur.

Tarımsal kooperatiflerin en önemli görevi çiftçilerin ekonomik haklarını korumasıdır. Çiftçiye sa lanan ekonomik yararlar yanında, yöresel ve bölgesel kalkınmada önemli rol oynamaktadır. Ülkemizde tarımsal kooperatifçili in daha çok sayısal olarak geli ti i, i letmecilik açısından yeterli olmad ı ortadadır (Acar ve Yıldırım, 2000).

Tarımsal kooperatifçilik konusunda literatür oldukça geni tir. Bir kısım çalı malar kooperatif üyelerinin ekonomik analizini esas alırken (Yercan, 1996; Acar ve Yıldırım 2000; Dedeo lu ve Yıldırım, 2006), bir bölümü ise kooperatifin sosyo ekonomik faaliyetlerini incelemektedir (Yıldırım ve Acar, 1999; Karlı ve Çelik, 2003; Özdemir, 2005; Ünal ve Yercan, 2006; Serinikli ve nan, 2007; Ünal ve ark., 2009).

MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalı manın esas materyalini, tarımsal kalkınma kooperatifi ortakları ile kar lıklı görü erek yapılan anketlerden elde edilen orijinal nitelikli veriler olu turmu tur. Çalı manın Türkiye’yi temsil etmesi bakımından anketler 7 co rafi bölgede yapılmı tur. Bölgeleri temsilen, en fazla tarımsal kalkınma kooperatifine sahip birer il seçilmi tir. Kooperatifi ortaklarından kendi i letmelerinin 2010 yılı üretim dönemine ili kin verileri anket formu kullanılarak sa lanmı tur.

Görü ülecek kooperatif üyesi çiftçilerin örnek hacminin belirlenmesinde oransal örnek hacmi formülü kullanılmı tur. (Newbold, 1995; Miran, 2002).

Formülde;

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\dagger^2_{p_x} + p(1-p)} \quad (1)$$

$$\dagger^2_{p_x} = \text{Oranın Varyansı}$$

n: Örnek hacmi

N: Anakitle

p: oran (maksimum örnek hacmine ula mak amacıyla p=0.5 alınmı tur.)

Tarımsal kalkınma kooperatiflerine üye olan çiftçi sayısı 778556’dır (Anonim 2007). Buna göre, %95 güven aralı ı ve %5 hata payı için örnek hacmi, 392 kooperatif orta ı olarak hesaplanmı tur. Anketler oransal olarak illere da ıtılmı tur. Anketlerin %13.7’si zmir, %20.4’ü Balıkesir, %14.1’i Konya, %13.3’ü Antalya, %10.2’si Erzurum, %24.0’ı Trabzon ve %4.5’i anlıurfa illerinde yapılmı tur. Kooperatif orta ı i letmelerin yapısal özellikleri tanımlayıcı istatistik analizler yardımıyla belirlenmi tir.

BULGULAR

Kooperatif Ortaklarının Özellikleri

Kooperatif ortaklarının ya ları ortalama olarak 47.3 yıl olarak bulunmu tur. Kooperatif ortakları tüm illerde 40 ya ın üzerindedir. zmir ilinde ortalama ortak ya ı 54 yıl ile en yüksek olarak belirlenmi tir. anlıurfa ilinde ortalama ya 42.4 yıl ile en dü üktür. Güneydo u Anadolu Bölgesi’nde kooperatifle menin yeni olması etkili olmu tur. En genç ortak 19 ya ında, en ya lı ortak ise 85 ya ında olarak saptanmı tur (Çizelge 1).

ncelenen kooperatifler ortaklarının %62.2 yarısından fazlası çalı ma ça ındaki aktif nüfus içerisinde yer almaktadır. Ortakların %37.8’i 50 ya ve üzerinde olu maktadır. Kooperatifle mede öncü olan illerden zmir’de 50 ve üzeri ya lı grup %58.5 ile ço unlu u olu turmaktadır. Kooperatifle menin yeni oldu u anlıurfa’da 15-49 ya arası ortak oranı %94.4 ile en yüksektir. kinci en yüksek genç ortak oranı %66.2 ile Balıkesir ilindedir (Çizelge 1).

ncelenen kooperatiflerde ortakların ortalama ö renim süreleri 7.5 yıl ile yakla ık ilk ö retim düzeyine yakındır. anlıurfa ilinde ortalama ö renim süresi 10.6 ile en yüksek bulunmu tur. Bunu nedeni kooperatifle mede öncü olan kooperatiflerden birisinin üniversite mezunları tarafından kurulmu olmasıdır. Ö renim süresi en dü ük iki il ise 7.0 ile Antalya ve Balıkesir illeridir (Çizelge 1).

ncelenen kooperatif ortaklarının yarısı, %50.5’i ilkokul mezunudur. Lise mezunu oranı %20.7, orta ö renim mezunu %19.6 ve üniversite mezunu ise %7.9 oranında bulunmaktadır. Ö renim görmemi ortakların oranı %1.3 olup Erzurum ve Trabzon illerinde bulunmaktadır. İlk okul mezunlarının oranı %71.7 ile zmir ilinde en yüksektir. Orta ö renim mezunlarının oranı %32.7 ile Konya ilinde en yüksektir. Lise mezunlarının oranı %39.4 ile Trabzon ilinde en yüksektir. Balıkesir ilinde üniversite mezunu ortak bulunmamaktadır (Çizelge 1).

Ortakların kooperatife üye olma süreleri ortalama 13 yıl olarak bulunmu tur. Kooperatif deneyimi en yüksek ortaklar 20 yıllık deneyim ile zmir ilinde bulunmaktadır. Deneyimi en dü ük ortaklar 4 yıllık

deneyim ile anlıurfa ilindedir. Trabzon ilinde bulunan kooperatif ortakları da 19.9 yıllık ortaklık süresi ile deneyimli bulunmu tur (Çizelge 1).

Kooperatif orta ı olan aileler ortalama 4.6 ki iden olu makt olup çekirdek aile yapısı göstermektedir. Ortalama en geni aile 5.7 ki i ile Konya ilinde, en küçük aile 3.6 ki i ile zmir ilinde bulunmaktadır. En büyük aile 14 ki i ile Konya ilinde belirlenmi tir (Çizelge 1).

Kooperatif orta ı ailelerde yakla ık nüfusun yarısı, aile ba ına ortalama 2.2 ki i tarımla ilgilenmektedir. Balıkesir ve Erzurum illerinde 2.8 ki i ile ailede tarımda çalı an ki i sayısı en yüksektir. Tarımda çalı an ortalama aile birey sayısı en dü ük il anlıurfa ve bu ili zmir izlemektedir. Bazı ailelerde ise tarımda çalı an birey hiç bulunmamaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatifi ortakları arasında tarımda çalı mayanların bulunması ilginçtir. Tarım dı ı sektörlerde çalı ıp kooperatif orta ı olanların oranı %6.4'tür (Çizelge 1).

Görü ülen kooperatif ortaklarına herhangi bir tarımsal kooperatifin yönetim faaliyetine aktif olarak katılıp katılmadıkları sorulmu tur. Ortakların ço unlu u, %65.3'ü yönetim faaliyetlerine katıldı ını, %34.7'si ise katılmadı ını belirtmi tir. Yönetime katılma oranı %80.0 ile Erzurum ilinde en yüksek, %33.3 ile anlıurfa ilinde en dü üktür (Çizelge 1).

ncelenen tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının di er tarımsal kurulu lara üyeli i olup olmadı ı sorulmu tur. Ortakların %75.8'gibi bir ço unlu unun di er tarımsal kurulu lara üyeli i bulunmakta ve %24.2'sinin üyeli i bulunmamaktadır. Di er tarımsal kurulu lara üyeli in en yüksek oldu u il %95.0 ile Balıkesir, en dü ük üyelik oranı ise %5.6 ile anlıurfa ilinde gerçekte mi tir. Kooperatif ortaklarının örgütlenme noktasında e ilimli olduklarını söyleyebiliriz. Üyelik oranı en yüksek tarımsal kurulu %19,6 ile Ziraat Odası ve Pancar Ekicileri Kooperatifidir. Bu kurulu u %19.1 ile Tarım Kredi Kooperatifleri izlemektedir. Üyelik oranı en dü ük kurulu %3.8 ile Tarım Satı Kooperatifleridir. Tarım Kredi Kooperatiflerine, Tarım Satı Kooperatifine ve di er kurulu lara üyelik oranı Konya ilinde en yüksektir. Pancar Ekicileri Kooperatifine ve Ziraat Odasına üyelik oranı Balıkesir ilinde en yüksektir. Tarımsal örgütlenmede Konya ve Balıkesir illerinin öne çıktı ını ve anlıurfa ilinde tarımsal örgütlenme dü ük oldu u saptanmı tir (Çizelge 1). ncelenen kooperatif ortaklarına tarım dı ı gelirleri olup olmadı ı sorulmu tur. Ortakların yarıdan fazlasının, %57.7'sinin tarım dı ı gelir mevcut olup, %42.3'nün ise tarım dı ı geliri bulunmamaktadır. Tarım dı ı geliri en yüksek olan il anlıurfa ve en dü ük olan il Erzurum'dur (Çizelge 1).

Çizelge 1. Kooperatif ortaklarının özellikleri

De i kenler	Ortalama	St. Sapma	Min.	Max.	%
Ya	47.3	19	85	12.1	
15-49					62.2
50-+					37.8
E itim (Yıl)*	7.5	3.2	0	16	
Ö renim görmemi					1.3
İlk Okul					50.5
Orta ö renim					19.6
Lise					20.7
Üniversite					7.9
Kooperatif Ortaklı ı (Yıl)*	13.0	11.1	1	49	
Aile Geni li i (ki i)*	4.6	1.7	1	14	
Tarımda Çalı an (ki i)*	2.2	1.4	0	10	
Kooperatif Yönetimine Katılma*					
Evet					65.3
Hayır					34.7
Tarımsal Kurulu lara Üyelik*					
Üye Olmayan					24.2
Tarım Kredi Koop.					19.1
Tarım Satı Koop.					3.8
Pancar Ekicileri Koop.					19.6
Ziraat Odası					19.6
Di er					14.5
Tarım Dı ı Gelir*					
Var					57.7
Yok					42.3

*p<0.05 Kruskal Wallis Testi iller için anlamlıdır.

Kooperatif Orta ı letmelerin Yapısal Özellikleri

ncelenen tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak tarım i letmelerinde ortalama arazi 62.1 dekar (da) olarak belirlenmiştir. Ortalama en büyük araziye sahip i letmeler 187.9 da ile Konya ilinde bulunmaktadır. Ortalama en küçük araziye sahip i letmeler ise 13.1 da ile anlıurfa ilinde saptanmıştır. Karadeniz bölgesini temsil eden Trabzon ilinde ise ortalama arazi miktarı 14.0 da olarak bulunmuştur. ncelenen i letmeler arasında 1500 dekarlık en büyük araziye sahip i letme Konya ilinde bulunmuştur. Bunun yanında 21 kooperatif orta mın ise arazisi bulunmamaktadır. F testine göre Konya ilinde araziler istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermektedir (Çizelge 2).

lenen i letme arazilerinin %72.5 gibi büyük ço unlu u mülk araziden olmaktadır. Toplam i letme arazilerinin %26.2'si kiralanmış araziden, %1.3'ü ise ortak i lenen araziden olmaktadır. Mülk arazi oranı tüm illerde yüksek bir oranda bulunmakta, en düşük oran %66.1 ile Konya ilinde saptanmıştır. Kiralanarak i lenen arazi oranı Balıkesir ilinde %32.3 ile en yüksek oranda bulunmakta ve bu ili %32.2 ile Konya ili izlemektedir. Ortak i lenen arazi oranı tüm bölgelerde düşük düzeyde bulunmakta ve en yüksek olan iller %1.9 ile zmir ve Trabzon'dur. Türkiye genelinde tarımsal kalkınma kooperatifi orta ı i letmelerde arazinin mülkiyet dağılımı benzer e ilim göstermekle birlikte oranlarda farklılıklar mevcuttur (Çizelge 2).

Kooperatif orta ı i letmelerde arazilerin %64.3'ü sulanmakta ve %35.7'si kurak araziden olmaktadır. anlıurfa ilinde incelenen i letmelerin tamamı sulanan araziden oluşurken, kurak arazi oranı %99.9 ile Trabzon ilinde en yüksek orandadır. Sulama durumu bakımından bölgeler arasında co rafi duruma bağlı olarak farklılık vardır (Çizelge 2).

Arazi i leyen kooperatif orta ı i letmelerde ortalama parsel sayısı 7.2 adet ve ortalama parsel büyüklü ü 9.3 da olarak belirlenmiştir. Parçalılık durumu en fazla 17.2 adet ile Konya ilinde saptanmıştır. Ortalama iki adet parsel sayısı ile en az parçalılık gösteren anlıurfa ilinde ortalama parsel büyüklü ü de 29.4 da ile en büyüktür. Parsel büyüklü ü en düşük arazi 3.8 da ile Trabzon ilinde bulunmaktadır (Çizelge 2).

ncelenen kooperatif orta ı i letmelerde en fazla yer alan ürün grubu ortalama 40.0 da ile tarla ürünleridir. Bu ürün grubunu 12.1 da ile yem bitkileri izlemektedir. zmir ve Trabzon illeri dışında tüm illerde tarla ürünleri en fazla alanı kaplamaktadır. zmir ilinde seçilen iki kooperatifin fidancılık ve süs bitkisi yeti tiricili i yaptığı ndan ortalama 13.6 da alan süs bitkileri ve fidan üretimine ayrılmıştır (Çizelge 2).

letmeler genelinde toplam i lenen alanın %64.4 gibi ço unlu u tarla ürünlerine ayrılmıştır. Yem bitkilerinin oranı %19.5'dir. Sebze ve meyve üretim alanı e it ekilde %5.2'lik kısmı olmaktadır. Tarla ürünlerinin oranı anlıurfa ilinde en yüksek, sebze üretim alanı payı Balıkesir ilinde en yüksek, meyve üretim alanı zmir ilinde en büyük paya sahip, yem bitkisinin ve çay alanı oranı Trabzon ilinde en yüksektir.

Süs bitkileri ve fidan üretim alanının oranı zmir'de %38.2 ile en yüksektir. Bölgesel olarak kooperatif orta ı i letmelerinin üretim deseni farklılık göstermektedir. Bu de i kenlinin bir di er nedeni kooperatiflerin faaliyet alanının farklılığından kaynaklanmaktadır (Çizelge 2).

ncelenen kooperatif orta ı i letmelerde tarla ürünleri üretim alanının %44.6 gibi büyük ço unlu u bu daya ayrılmıştır. Bu ürünü arpa ve ekerpançarı takip etmektedir. Tarla ürünleri ekili alanı içerisinde bu day alanının oranı Antalya ilinde en yüksek, anlıurfa ilinde en düşüktür. Tarla bitkileri içerisinde arpa üretim alanının payı %26.2 ile zmir'de en yüksektir. ekerpançarının tarla ürünleri alanı içerisinde en yüksek orana sahip olduğu il Konya'dır. Pamuk ekili alanı oranı anlıurfa ilinde en yüksek saptanmıştır. Tarla bitkileri üretim alanı hem miktar hem de oransal olarak bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Kooperatif orta ı i letmelerde mevcut ortalama 3.2 da sebze alanının %24.5'ini domates, %12.2'sini biber ve %9.9'unu kabak ve di erleri takip etmektedir. ncelenen kooperatif i letmelerde miktarı az da olsa çok çe itli sebze üretimi bulunmaktadır. Erzurum ve anlıurfa ilinde sebze üreten kooperatif orta ı yoktur. Üretim çe itlili i risk düzeyini düşürürken, üretim tekni i ve pazarlama açısından güçlükler olmaktadır.

ncelenen i letmelerde ortalama 3.2 dekarlık meyve alanının %44.1'i zeytin, %22.1'i elma alanından oluşmakta ve bu ürünleri armut ve fındık izlemektedir. Sebze üretimindeki çe itlilik, meyve üretiminde de mevcuttur. Farklı co rafi bölgelerde farklı meyve çe itleri öne çıkmaktadır. Antalya ilinde meyve alanı içerisinde en büyük paya elma alanı sahiptir. zmir ilinde zeytin üretim alanı, Trabzon'da fındık üretim alanı en fazladır.

Görü ülen kooperatif orta ı i letmelerde ortalama 12.1 da yem bitkisi alanının %41.2'lik kısmı silajlık mısıra ayrılmıştır. Bunu çayır ve korunga izlemektedir. Silajlık mısır yem bitkisi üretiminde Antalya, Balıkesir, zmir ve Konya illerinde en yüksek oranda paya sahiptir. Erzurum ilinde yonca, Trabzon ilinde çayır öne çıkmaktadır. ncelenen tarımsal kalkınma kooperatiflerinin bir kısmının hayvancılık alanında faaliyet göstermesi ortak i letmelerde yem bitkisi üretimini öne çıkarmıştır.

Tarımsal kalkınma kooperatifleri içerisinde hayvancılık kooperatiflerinin yönelik çalı an kooperatiflerin sayısı oldukça fazladır. Bunun nedeni hayvancılı a yönelik te viklerdir. Sadece hayvan temini için kurulan kooperatifler mevcuttur. letmelerde a ırlıklı olarak süt sı ırcılı ı yapılmakla birlikte küçükba hayvancılık yapan i letmelerde mevcuttur. ncelenen kooperatif ortaklarının 279'u hayvancılık yapmakta olup bu tüm i letmelerin %71.2'sini olmaktadır. Hayvancılık yapan ortak i letme oranı Erzurum ilinde %97.5 ile en yüksek iken bu ili %85.1 ile Trabzon izlemektedir (Çizelge 2).

ncelenen kooperatiflerden bir kısmı hayvancılık kooperatifi olmalarından dolayı ortak işletmelerin bir kısmında önemli ölçüde hayvan varlığı mevcuttur. Ortalama işletme başına 4 baş süt sığırtısı mevcuttur. Kooperatif ortaklarında en az bulunan büyük baş hayvan 0.3 baş ile besisığırtısıdır. Kooperatif ortakları daha çok süt sığırtılında faaliyet göstermekte, kendi buzaşları, dana ve düvelerini yetiştirmekte bu şekilde

sürü gelişimini sağlamak ve üretken demirbaş kıymet artımdan üretim de eri olarak faydalanmaktadır. Ayrıca dışarıdan besihayvanı temini yoluna veya besiciliğe yönelmemektedir. Hayvancılık kooperatiflerinin yaygın olduğu illerde sığırtı varlığının yüksek olduğu görülmektedir. Erzurum, Konya ve Balıkesir illerinde ortalama süt sığırtı varlığı işletme başına 5 baş ve üstüdür.

Çizelge 2. Kooperatif ortağı işletmelerin yapısal özellikleri

Değişkenler	Ortalama	%
Arazi Varlığı (da)*	62.1	100.0
Mülk Arazi*	45.0	72.5
Kiralanan Arazi*	16.3	26.2
Ortak kullanılan Arazi	0.8	1.3
Sulanan Arazi*	39.9	64.3
Sulanmayan Arazi*	22.1	35.7
Parsel Sayısı (Adet)*	7.2	
Ortalama Parsel Büyüklüğü (da)*	9.3	
Üretim Deseni (da)		
Tarla Ürünleri	40.0	64.4
Sebze	3.2	5.2
Meyve	3.2	5.2
Yem Bitkisi	12.1	19.5
Çay	0.4	0.6
Süs Bitkiler ve Fidan	1.9	3.1
Diğer	1.2	1.9
Hayvancılık Yapma Durumu*		
Hayvancılık Yapan (İşletme Adet)	279	71.2
Hayvancılık Yapmayan (İşletme Adet)	113	28.8
Süt Sığırtılı Yapan (İşletme Adet)	250	63.8
Süt Sığırtılı Yapmayan (İşletme Adet)	142	36.2
Traktör Varlığı*		
Traktörü Olan (İşletme Adet)	175	44.6
Traktörü Olmayan (İşletme Adet)	217	55.4
Tarımsal Üretim De eri TL		
Tarla Bitkileri	9944.4	29.0
Sebzecilik	4457.9	13.0
Meyvecilik	4526.4	13.2
Hayvancılık	15019.5	43.8
Süs Bitkileri ve Fidancılık	342.9	1.0
Kredi kullanma TL		
Hiç kullanmayan		57.7
Nadiren		7.9
htiyaç duydukça		27.8
Düzenli olarak her yıl		6.6

*p<0.05 Kruskal Wallis Testi iller için anlamlıdır.

Kooperatif ortağı işletmelerde küçükbaş hayvan varlığının mevcut olduğu görülmektedir. Araştırma genelindeki işletmeler ortalama 3.6 adet koyun varlığına

sahiptir. Koyun varlığının 10.1 ile Konya ilinde en yüksektir. Konya ili Çeri Çumra ilçesinde bazı ortakların önemli ölçüde koyun varlığına sahip oldukları

saptanmı tır. Bu nedenle Konya ilindeki ortalama koyun sayısını yükseltmi tır. Koyun varlı ı i letme ba ına ortalama 7.5 ile ikinci sırada Balıkesir ili gelmektedir. ncelenen i letmelerin %7.1'de koyun varlı ı mevcut olup %90.9'u koyunculuk yapmamaktadır. Koyunculuk yapan i letmelerde ortalama koyun varlı ı 49.8 adet olarak belirlenmi tır

ncelenen kooperatif orta ı olan i letmelerden %55.4'nün traktörü bulunmamakta ve %44.6'sının traktörü mevcuttur. Traktör varlı ı konusunda ikili bir yapı görülmektedir. Bu durum olu masında arazi yapısı ve üretim deseni etkili olmaktadır. En fazla traktör varlı ına sahip i letme oranı %75.0 ile Antalya ilidir. Trabzon ilinde ise hiçbir kooperatif orta ı i letmede traktör yoktur (Çizelge 2).

ncelenen kooperatif orta ı i letmelerde ortalama 34291.2 TL tarımsal üretim de eri saptanmı tır. Bunun %43.8'i hayvancılık kaynaklı, %29.0'ı ise tarla ürünleri kaynaklıdır. Sebzeçilik ve meyvecilik tarımsal üretim de eri içindeki payları sırası ile %13.0 ve %13.2'dir. Tarla bitkilerinin oranı anlıurfa ilinde en yüksek, sebzeçili in oranı Balıkesir ilinde en yüksek, hayvancılı ın oranı Erzurum ve Trabzon ilinde en yüksek, süs bitkileri ve fidancılık sadece zmir ilinde bulunmaktadır. Üretim desenine paralel olarak üretim de eri da ılımı da bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Örgütlenme ve pazarlama stratejileri bakımından da farklı yakla ımlar uygulamak yararlı olacaktır (Çizelge 2).

letmeler ortalama 28560.2 TL kredi kullanmaktadır. Ortalama kredi kullanımı 9062.1 TL Trabzon ilinde en dü ük, 57587.0 TL ile Konya ilinde en yüksektir. Kooperatif orta ı i letmelerde hiç kredi kullanmayan i letme oran %57.7'dir. htiyaç duydukaçça kullanılan i letmeler ise %27.8'lik kısmı olu turmaktadır.

letmelerin %7.9'u nadiren kredi kullanırken, % 6.6'sı düzenli olarak kredi kullanmaktadır. Kooperatif orta ı i letmelerin kredi kullanmaya pek istekli olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Hiç kredi kullanmayan i letmelerin oranı Erzurum ilinde %90.0 ile en yüksek iken, düzenli olarak her yıl kredi kullanan i letme oranı %14.5 ile Konya ilinde en yüksektir. Kooperatif orta ı i letmelerin %40.1'i kredi kullanırken bankaları tercih etmektedir. letmelerin %2.3'ü ise Tarım Kredi Kooperatifinden kredi almaktadır. Tarım Kredi kooperatiflerini tercih eden üreticiler sadece Balıkesir ve zmir ilinde bulunmaktadır. Kullanım kolaylı ı ve Ziraat Bankası'nın uyguladı ı faiz indirimleri dolayısıyla bankalar üreticiler tarafından tercih edilmektedir. Kooperatifler finansman temininde daha aktif hale gelmeleri ile i letmelerin sermaye ihtiyaçları daha uygun ko ullarda sa lanabilir ve kooperatifler ortakları avantajlı kredi kullanabilirler.

Kooperatif Ortak lileri

Kooperatiflerin fonksiyonlarından birisi de uygun ko ullarda ortaklarına girdi temin etmeleridir. Görü ülen i letmelerin kooperatiften son üç yılda girdi temin etme durumu sorulmu tur. Ortakların

kooperatiften girdi temin edenlerin oranı %46.4.'den %54.6'ya çıkmı tır. Ancak yıllara göre ortakların %46.4 ile %45.4'lük bir kesimi orta ı oldukları kooperatiften girdi temin etmemektedir. Girdi temininde kooperatiflerin istenen düzeyde olmaması ortakların ba lılı ını azaltmada ve sürdürülebilir örgütlenmeyi olumsuz etkilemektedir (Çizelge 3).

Ortakların %76.3 gibi bir ço unlu u kooperatiften temin ettikleri girdileri teslim edilen ürün bedelinden dü ürmektedir. Girdileri pe in ve vadeli ödeme oranı e it olarak %11'dir. Ürün bedelinden dü ülmesi girdi temininde nakit ihtiyacını ortadan kaldırarak ortaklara kolaylık sa lamaktadır (Çizelge 3).

Kooperatiflerin temel fonksiyonlarından birisi de ortakların ürününü daha yüksek fiyattan satılmasına aracılık etmektir. ncelenen kooperatif ortaklarının %26.3'ü kooperatife satılmak üzere ürün teslimi yapmamaktadır. anlıurfa ilindeki tüm kooperatif ortaklarının tamamı ürün teslimi yapmamaktadır. Erzurum ilinde kooperatife ürün teslim etmeyenlerin oranı %42.5'dir. Bazı kooperatifler ortaklara sa mal hayvan temini amacıyla kurulmu ve fonksiyonlarını henüz tam olarak icra edememektedir. Kooperatiflerin ürün de erlendirme konusunda en yüksek orana sahip il Trabzon ilidir. Bu ilde i letmelerin %56.4'ü ürün bedelini pe in alabilmektedir. Bu konuda geli mi bölgelerin yeni yapılanan kooperatiflere örnek olu turması ve tanıtılması yararlı olacaktır. Kooperatif orta ı i letmelerin %32.7'si özel sektöre ürün satı ı yapmamaktadır. Özel sektöre satı yapan üreticilerin %43.1'i pe in olarak satmakta, %23.0'ı ise vadeli satmaktadır. Kooperatife satı larda vadeli oranı yüksek iken özel sektöre satı larda pe in satanların oranı daha yüksektir. Bu durum kooperatiflere olan güven duygusu ve hak kaybına u ramayacakları inancından kaynaklanmaktadır. Bu güven duygusunun sürdürülebilir bir örgütlenme için daha da artırılması gereklidir (Çizelge 3).

Kooperatif ortakların son genel kurula katılma oranları %80.9 gibi yüksek bir oranda gerçekleş mi tır. Ancak Balıkesir ilinde son genel kurula katılmayan ortakların oranı %41.3 gibi yüksek bir oranda olmu tur. Katılımcılı ın eksik olan yerlerde sa lanması sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır. Kooperatif ortaklarının %64.8'i ortaklık paylarını yükseltmemi , %35.2'si ise yükseltmi tır. Kooperatif fonksiyonlarını icra eden ve ortak-kooperatif ili kisi aktif olan yerlerde ortaklık payları artmı tır. zmir ilinde ortaklık payını artıran ortak oranı %81.1 ile en yüksektir. Ortaklık payının yükseltilmesi kooperatife olan ba lılı ı artıracaktır (Çizelge 3).

Kooperatifçili in temel ilkelerinden ve uygulamalarından olan risturnu bilmeyenler %78.8 ile ço unluktur. Ortakların ancak %21.2'si risturnun ne oldu unu bilmektedir. Risturnu bilenlerin oranı Trabzon ilinde %43.6 ile en yüksek ve zmir ilinde %32.1'dir. Kooperatif deneyimi eski olan bölgelerde bilinirli in arttı ı görülmektedir. Bu konuda e itim ve yayım faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Kooperatif ortaklarının

“Risturn” kelimesine bilemeyecekleri dü ünü olarak tanımlanmıştır. "Kooperatifte ortakların yaptıkları alı veri tutarına göre kâr payla ı lmasına risturn denir" ekleinde tanımlandıktan sonra dahi ortakların %75.3'ü bilmedi ini beyan etmi tir. Tanımlandıktan sonra bilenlerin oranı ancak %24.7 olmu tur. Bu verilerden kooperatiflerden ristrun da ıtılmadı ı anla ılıyor. Dü ük düzeyde olsa dahi risturn verilemesinin sürdürülebilir kooperatifçili e katkı sa layacaktır (Çizelge 3).

ncelenen kooperatif ortaklarının tamamına yakını %96.4'ü risturn almamaktadır. Risturn veren kooperatifler Antalya ve Trabzon ilinde bulunmaktadır. Risturn vermeyen kooperatifler genel kurulda karar alarak bu miktarı yatırıma yönlendirmektedir. Ancak sürdürülebilir bir örgütlenme ve kooperatifin özel irketlerden farklı lını ortaya koymak bakımından risturn ödenmesi gereklidir. Risturn ödeyen Antalya ilindeki kooperatiflerde üye sayısını yüksek oldu u

görülmekte ve risturn ödenmesinin kooperatifle meye olumlu etkisi oldu u anla ılmaktadır (Çizelge 3).

Kooperatif ortaklarının ortalama taahhüt ettikleri hisse miktarı 627.2 TL ve bunun %91.3 gibi ço unlu u ödenmi durumda. zmir ilinde eski ve çok sayıda gayri menkule sahip kooperatiflerde ortaklık hissesi miktarı zamanla yükselmi ve ortalama 1566.0 TL olmu tur. Ortaklık hisselerinin artırılması kooperatife ba lılı ı katkı sa lamaktadır (Çizelge 3).

Ortaklara kooperatif ana sözleşmesini koyup okumadıkları sorulmu tur. Ortakların % 51.0'i ana sözleşme okumu ve yaklaşık yarısı %49.0'u ana sözleşme okumamı tir. Ana sözleşme okuma oranı %85.1 ile Trabzon ilinde en yüksek, %21.3 ile Balıkesir ilinde en dü üktür. Kooperatiflerin bu konuda ortaklarına bilgilendirmesine ihtiyaç vardır. Kooperatif konusunda bilgi düzeyinin artması ile birlikte ba lılık artacaktır (Çizelge 3).

Çizelge 3. Kooperatif ortak ili kileri

De i kenler	%
Kooperatiften Girdi Temin Edenler (%)*	
2008 yılı	46.4
2009 yılı	53.8
2010 yılı	54.6
Koop. temin edilen girdilerin ödeme ekli (%)	
Pe in	11.0
Vadeli	11.0
Ürün Bedelinden Dü üler	76.3
Di er	1.8
Kooperatifte ürün satışı ve tahsilat ekli (%)	
Ürün teslim etmeyen	26.3
Pe in	32.9
Vadeli	38.0
Di er	2.8
Kooperatifin son genel kuruluna katılanlar (%)*	80.9
Risturnun ne oldu ünü bilenler (%)*	21.2
Risturnu tanımladıktan sonra bilme durumu (%)*	24.7
Alınan risturn miktarı (TL)	
2008 yılı	37.6
2009 yılı	14.3
2010 yılı	13.7
Risturn Almayan Ortak (%)	96.4
Kooperatif Ortaklık Hissesi Ödeme Oranı (%)*	91.3
Kooperatif ana sözleşmesini okuyanlar (%)*	51.0
Kooperatifçilik ile ilgili yayın okuyanlar (%)*	38.5
Kooperatife ortaklı ın gelire etkisi (%)*	
Geliri artanlar	55.1
Gelirinde de i iklik olmayanlar	44.9
Kooperatife hesapları ile ilgili bilgi edinenler (%)*	71.7
Ortakların kooperatif ba arısı konusundaki görü leri (%)*	
Kooperatif Ba arılı	80.4
Kooperatif Ba arısız	19.6

*p<0.05 Kruskal Wallis Testi iller için anlamlıdır.

Görü ülen kooperatif ortaklarının %61.5'i kooperatifçilikle ilgili yayın okumadını belirtmi ve %38.5'i konuyla ilgili yayınları okuduunu söylemi tir. Kooperatifçilik konusunda yayın okuyan ortak oranı %68.1 ile Trabzon ilinde en yüksek ve bu ili %54.7 ile zmir izlemektedir. Yayın okuma oranı %5.6 ile anlıurfa ilinde en dü üktür. Bu ili %20.0 ile Konya ili takip etmektedir. Kooperatifçilik konusunda yayınların artması ile birlikte bilinç düzeyi artacaktır (Çizelge 3).

Görü ülen kooperatif ortaklarının %55.1'i kooperatife ortak olduktan sonra gelirlerinde olumlu de i iklikler olduunu ifade etmi tir. Ortakların %44.9'u ise gelirden herhangi de i me olmadığı kanısındadır. Konya'da kooperatif ortaklarının %72.7'si gelirden de i iklik olmadığı görü ündedir.

Kooperatif ortaklarına kooperatife ortak olmayanlara göre gelirlerinde olumlu de i iklik olup olmadığı sorulmu tur. Görü ülen ortakların yarısı %50.3'ü ortak olmayanlara göre gelirlerinde farklılık olmadığını söylemi tir. Antalya ilinde kooperatif ortakları %71.2 oranında ortak olmayanlara göre gelirlerinin yüksek olduğu kanısındadır. Kooperatif orta ı olmanın ekonomik etkisi çevreden hissedilir olması sürdürülebilir kooperatifçili e olumlu etkisi olacaktır.

Kooperatif ortaklarının %71.7 gibi bir ço unlu u kooperatif hesapları ile ilgili bilgi edinebildiklerini belirtmi lerdir. Bilgi edinen ortakların oranı %94.4 ile anlıurfa ilinde en yüksek ve %45.0 ile Balıkesir ilinde en dü üktür (Çizelge 3).

Görü ülen kooperatif ortaklarına genel olarak kooperatifin ba arılı bulup bulmadıkları sorulmu ve evet-hayır ekinde alınan cevaplara göre ortakların %80.4 gibi ço unlu u ba arılı bulunmaktadır. Ortak oldukları kooperatifi ba arısız bulanların oranı %42.5 ile Balıkesir ilinde en yüksektir(Çizelge 3).

Kooperatifin Daha Ba arılı Olması için Öneriler

Kooperatif ortaklarına "kooperatifinizin daha ba arılı olması için sizce neler yapılmalı" ekinde açık uçlu soru sorulmu tur. Ortakların %11.7'si ortak ve yöneticilerin uyumlu çalışmasını önermektedir. Ortakların %10.2'si özverili çalışmak gerektiğini, %9.7'si ortakların kooperatifle çalışarak kooperatifi desteklemesi gerektiğini, %9.7'si pazarlama olanaklarının artırılması ve yeni pazarlar bulunması gerektiğini, %8.2'si devlet desteğinin hibe ekinde verilmesini ve %7.1'i ortakların ihtiyaçlarına yönelik kooperatifin girdi tedarik etmesi gibi öneriler getirmi tir. Kooperatiflerin temel fonksiyonlarına yönelik önerilerin yapıldığını görülmektedir. Antalya, Erzurum, Konya illerindeki ortakların yaptığı öneriler arasında ilk sırada "ortaklar kooperatifi desteklemeli, ortaklar sadece kooperatif ile çalışmalı" önerisi öne çıkmaktadır. Bazı ortakların kooperatif dış ı özel sektörle çalışması örgütlenmeye olumsuz etki yapmaktadır. Balıkesir ve zmir illerinde "ortak ve yöneticilerin uyumlu olması" önerisi öne çıkmaktadır. Bu durum yönetim ve taban arasında uyumsuzluk olduğu unu göstermektedir. Böyle bir durum sürdürülebilir bir

örgütlenmeyi olumsuz etkilemektedir. anlıurfa ilinde ise devlet destekleri hibe ekinde verilmeli önerisi öne çıkmı tir. Burada kooperatifle meden amaç ortakların ekonomik çıkarlarını korumaktan çok devlet desteklerinden yararlanma dü üncesi yatmaktadır. Bu dü ünçe destelemeler oldu u sürece kooperatifle emeye katkı sa larken desteklerin kaldırılması ile örgütlenmeye sekteye u ramaktadır

Girdi Tedariki ve Ürün Pazarlama

Kooperatif orta ı i letmelerin %17.9'u kooperatiften gübre temin ederken %30.1'i özel sektörü tercih etmektedir. Gübre gibi temel bir üretim girdisini ortakların sadece %17.9'u kooperatiften temin etmesi ve bu oranın özel sektörde daha yüksek olması kooperatiflerin girdi tedariki fonksiyonlarını icra edemedikleri sonucu çıkmaktadır. Sürdürülebilir bir örgütlenme modelinde mutlaka girdi uygun ko ullarda kooperatifler tarafından tedariki sa lanmalıdır.

Kooperatiften ortalama 4639.6 kg gübreyi temin edilirken, özel sektörden ortalama 5404.7 kg gübre temin edilmektedir. Özel sektör kooperatif fiyat farkı olmaması bunda etkili olmu tur. Erzurum ve anlıurfa ilinde kooperatiften gübre temini bulunmamaktadır. Girdi tedarikinin kooperatiften olabilmesi için fiyat farkının olması gerekmektedir. Bu konuda yeni yaklaşımlar geli tirmek gerekmektedir (Çizelge 4).

Kooperatif orta ı i letmelerin %12.2'si kooperatiften zirai ilaç temin ederken, %28.6'sı özel sektörden ilaç satın almaktadır. İlaç fiyatları ilacın çe idine göre de i kenlik göstermekle birlikte özel sektör fiyatı daha yüksektir. Buna ra men kooperatiften zirai ilaç temini dü ük düzeydedir. Zirai ilaç temininde kooperatiflerin daha aktif hale gelmesi hem ortaklar hem de girdiyi pazarlayan firmalar açısından avantajlar sa layabilir. Ayrıca bilinçli ilaç kullanımı ve entegre mücadele açısından kooperatiflerin devreye girmesi gıda güvenli i ve tüketici yararına sonuçlanarak sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır (Çizelge 4).

Kooperatif orta ı i letmelerden bazıları sebze üretenler fide satın alarak üretimde bulunmaktadır. Kooperatif orta ı i letmelerin %7.7'si kooperatiften fide temini yoluna giderken, %4.8'i özel sektörü tercih etmektedir. Antalya, Balıkesir, zmir ve Konya ilinde bulunan kooperatif ortakları sebze üretiminde bulunmaktadır. Kooperatiften fide temin etme oranı %22.6 ile zmir ilinde en yüksektir. zmir ilinde bulunan fidan ve fide üzerine çalışan kooperatifler bunda etkili olmu tur. Kooperatif ve özel sektör fide fiyatlarının yakın olmasına kar ılıklı kooperatiflerin tercih edilir olması sunulan hizmetten memnuniyet ile ba lantılı oldu u dü ünülmektedir. Bu tür hizmetleri düzgün sunan kooperatiflerde örgütlenme sürdürülebilir olmaktadır (Çizelge 4).

Hayvancılık faaliyeti ile u ra an kooperatif ortakları veteriner hizmetleri alanda tamamına yakını özel sektörü tercih etmektedir. Sadece iki i letme kooperatiften veteriner hizmeti aldığı nı beyan etmi tir. Sürdürülebilir bir kooperatifle me için hayvancılık

kooperatiflerinin ya veteriner bulundurması veya özel bir veteriner ile anlaşarak ortaklarına bu hizmeti sunmaları sürdürülebilir örgütlenme için katkı sağlayacaktır.

Kooperatif ortaklarından %16.3'ü kooperatiften tohum temin ederken, %15.6'sı özel sektörü tercih etmektedir. Balıkesir ilinde kooperatiften tohum temin eden ortakların oranı %60.0 ile en yüksek oranda gerçektir. Tohum fiyatları çeşidine ve özelliğine göre de farklılık göstermekte ve kooperatif ile özel sektör arasında önemli bir fark bulunmamaktadır (Çizelge 4).

Kooperatif ortaklarının bir kısmının hayvancılık yapması nedeniyle yem ihtiyacının bir kısmını işletme dışından temin etmektedirler. Ortakların %37.2'si yemi kooperatiften temin ederken, %21.2'si özel sektörden satın almaktadır. Antalya, Balıkesir, İzmir ve Trabzon illerinde kooperatiften temin oranı yüksek iken, Erzurum ve Konya illerinde özel sektör oranı daha yüksektir (Çizelge 4).

İncelenen bazı kooperatifler ortaklarına motorin temin etmektedir. Kooperatif ortaklarından %11.5'i

motorini kooperatiften temin ederken, %14.8'i özel sektörden satın almaktadır. Motorin fiyatları yaklaşık olarak eşit olmasına karşılık özel sektörün daha çok tercih edildiği görülmektedir. Temel bir tarımsal girdi olan akaryakıtın kooperatiften temin edilebilir olması kooperatif ortaklarının gelirini geliştirecek ve sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sağlayacaktır. Akaryakıtını kooperatiften temin edecek ortaklar bedelini ürün tesliminden doğurarak nakit ödeme zorunluluğundan ortadan kalkacaktır. Kooperatiften motorin temin etme oranı %28.8 ile Balıkesir ilinde en yüksektir. Bu ilde %23.1 ile Antalya ilini izlemektedir (Çizelge 4).

İncelenen kooperatiflerin bir kısmı ortaklarına gıda maddesi temin etmektedir. Ortakların %10.7'si kooperatiften gıda temin etmektedir. Trabzon ilinde kooperatiften gıda temin eden ortak oranı %30.9 ile en yüksektir. Bu ilde %11.3 ile İzmir ilini izlemektedir. Erzurum ve Anıurfa illerinde ortaklar kooperatiften gıda temin etmemektedir. Uygun koşullarda tüketim ihtiyaçlarının karşılanması ve ödemelerin ürün teslimine bağlanması ortak-kooperatif ilişkisinin artmasına ve sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sağlayacaktır.

Çizelge 4. İşletmelerin girdi temin durumu

Girdiler	Kooperatiften			Özel Sektörden		
	Temin eden ortak (%)	Miktarı (kg-adet-lt)	Fiyatı TL/birim	Temin eden ortak (%)	Miktarı (kg-adet-lt)	Fiyatı TL/birim
Gübre Temini	17.9	4639.6	1.0	30.1	5404.7	1.0
Zirai ilaç Temini	12.2	179.7	17.7	28.6	159.7	23.7
Fide Temini	7.7	36872.7	0.5	4.8	31122.7	0.4
Tohum Temini	16.3	138266.5	0.6	15.6	20429.0	0.5
Yem Temini	37.2	6952.5	0.7	21.2	8665.3	0.7
Motorin Temini	11.5	1572.8	3.6	14.8	2439.4	3.5

İncelenen kooperatifler 16 çeşit ürünü ortaklarından satın almaktadır. Bunlar; Süs bitkisi, zeytin ve yağı, fidan, süt, bal, mandalina, silaj mısır, dane mısır, salatalık, marul, ekerpancarı, elma, armut, domates, sebze ve çaydır.

İncelenen kooperatif ortaklarından %69.1'i en az bir ürün teslim etmektedir. Ortakların %30.9'u ise herhangi bir ürün tesliminde bulunmamaktadır. Anıurfa ilinde kooperatife ürün teslim eden ortak bulunmamaktadır.

Ürün teslim oranı %92.6 ile Trabzon ilinde en yüksektir. Bu ilde %84.9 ile İzmir ve %76.3 ile Balıkesir illerini izlemektedir.

Görülebilen 392 kooperatif ortamının ürün pazarlamasında tercih oranları Çizelge 5'te verilmiştir. Kooperatif ortakları süt, süs bitkisi, zeytinyağı, fidan ve çay pazarlamasında kooperatifi tercih etmektedir. Tarla ürünleri, sebze, meyve ve yem bitkisi satışında özel sektörü tercih etmektedir.

Çizelge 5. Ortakların ürün pazarlama yerleri (%)

Ürün Grupları	Kooperatife ürün teslim eden	Özel sektöre satan
Süt	47.7	12.2
Tarla Ürünleri	2.0	44.6
Sebze	4.8	26.3
Meyve	0.8	15.8
Süs Bitkisi	1.5	0.8
Zeytinyağı	2.8	1.0
Fidan	3.3	2.8
Yem Bitkisi	0.8	5.9
Çay	5.9	4.8

Kooperatif ortaklarının %47.7'si sütünü kooperatife teslim ederken, %12.2'si özel sektöre satmayı tercih etmektedir. En çok Trabzon ilinde %68.1 oranında üretici süt satarken kooperatifi tercih etmektedir. Çizelge 6. Ortakların kooperatife süt teslim etme durumu

İller	Kooperatife			Özel Sektöre		
	Teslim eden eden ortak (%)	Miktarı (lt)	Fiyat TL/birim	Teslim eden eden ortak (%)	Miktarı (lt)	Fiyatı TL/birim
Süt Teslimi	47.7	15897.6	0.67	12.2	19171.9	0.66

SONUÇ

Kooperatif ortaklarının özellikleri; Kooperatif ortaklarının yaşları ortalama olarak 47.3 yıl olarak belirlenmiştir. Kooperatif ortakları tüm illerde 40 yaşın üzerindedir. Gençlerin örgütlenme içerisinde aktif rol alması sürdürülebilir kooperatifçilik için gereklidir.

Kooperatif ortaklarının öğrenim düzeyi bakımından iller arasında homojen bir yapı bulunmamaktadır. İlgili bölgelere yapılacak eğitim ve yayım faaliyetlerinde bu durumun göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Kooperatifçiliğin sürdürülebilir olması için hedef kitlenin öğrenim düzeyi dikkate alınmalıdır, açıklamalar, tanıtım ve uygulamalar bu yapıya uygun yapılmalıdır.

Ortakların kooperatife üye olma süreleri ortalama 13 yıl olarak bulunmuştur. Kooperatiflere yeni üye olanlar olduğu gibi 49 yıldır ortak olanlar da mevcuttur. Kooperatiflere ortaklık süresi deneyim olarak değerlendirilmesi durumunda bölgeler arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Uygulanacak politikalarda bu durumun göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Deneyimlerin ve kooperatiflerin başarı veya başarısızlık hikayeleri eğitim aracı olarak değerlendirilmelidir. Olumsuz örneklerin etkisini silmek uzun süre aldıktan sonra mutlaka açıklayıcı net bilgiler verilmelidir.

Kooperatif ortamı olan aileler ortalama 4.6 kişiden oluşmakta olup çekirdek aile yapısını göstermektedir. Aile bireylerini de aktif olarak ilgilendiren bir yapıya kooperatifleri kavuşturmak gerekmektedir. Sürdürülebilir bir başarıya sahip kooperatif modeli içerisinde mutlaka kadın ve gençlere yer vermek gereklidir. Yaşlı ve sadece erkeklerden oluşan bir yapı kısıtlı bir özellik göstermektedir.

Tarımsal kalkınma kooperatifi ortakları arasında tarımda çalışan mayanlar bulunmaktadır. Tarımdışı sektörlerde çalışan kooperatif ortamı olanların oranı %6.4'tür. Söz konusu ortakların tarımsal kalkınma kooperatiflerine katkısı ve etkisi olumlu yönde değerlendirilmelidir. Bu şekilde tarımsal kooperatifçiliğinin diğer sektörlerde gündem oluşturması sağlanmalıdır.

Genel olarak kooperatif ortaklarının bir ekilde yönetim deneyimine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Yönetime katılma oranı yükselmesi demokratik örgütlülük bilincinin artıracaktır. Yönetimin sürekli belirli kişiler elinde olmasından çok paylaşımcı ve her

Erzurum ilinde ise özel sektöre satış oranı %57.5 ile kooperatife satıştan daha yüksektir. İller arasında fiyat farkı olmakla birlikte ortalama fiyat özel sektör ve kooperatifler açısından eşittir (Çizelge 6).

Ortamın bir hakkı olarak geliştirilmeli ve demokratik fırsatlar verilmelidir.

Ortakların %75.8 gibi bir çoğunluğunun diğer tarımsal kuruluşlara üyesi bulunmakta ve %24.2'sinin üyesi bulunmamaktadır. Bu üyelikler demokratik yapının gelişmesi yönünde değerlendirilmelidir. Bu organizasyonların birilerinin rant sağladığı yapılar olarak algılanması sürdürülebilir örgütlenmeyi olumsuz etkilemektedir.

Ortakların yarısından fazlasının, %57.7'sinin tarımdışı geliri bulunmaktadır. Tarımın diğer sektörlerle bir ekilde ilgili olduğu buradan ortaya çıkmaktadır. Tarım konusunda karar alıcıların veya politika oluşturucuların bu durumu göz önünde bulundurması sektörler arası etkileşim ve başarı açısından önemlidir.

Tüm illerde eski aile yapısına göre demokratik ortamda iyileşme olduğu görülmektedir. Ailelerde mevcut yapının tarımsal örgütlenmede demokratik kültürün gelişmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Çalışmalar buna göre yönlendirilmelidir.

Kooperatif ortaklarının interneti kullanma düzeylerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kooperatif ortaklarını hedef kitle olarak alacak kurum ve kuruluşlar bu durumu gözlemeleri yararlı olacaktır. Sürdürülebilir bir örgütlenme için iletişim ve bilgi kaynaklarının etkin kullanılmalıdır.

Kooperatif ortamı işletmelerin yapısal özellikleri, incelenecek tarımsal kalkınma kooperatiflerine ortak tarım işletmelerinde ortalama arazi 62.1 dekar (da) olarak belirlenmiştir. Bölgeler arasında işletme arazisi miktarı deki kenlik göstermektedir. Arazisi az olan veya olmayan ortaklara yönlükte kooperatifler uygun imkanlar sunulmalıdır. Sürdürülebilir başarıya sahip kooperatifler işletme ölçeklerini sorun yapmamalıdır.

Türkiye genelinde tarımsal kalkınma kooperatifi ortamı işletmelerde arazinin mülkiyet dağılımı mülk arazi ayrılmış olup benzer eğilim göstermektedir. Bu durum örgütlenme modelinde olumlu bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Kooperatif ortamı işletmelerde arazilerin %64.3'ü sulanmakta ve %35.7'si kurak araziden oluşmaktadır. Sulanan ve kurak arazi durumu dikkate alınarak ortakların ürün seçimi ve girdi ihtiyacına göre kooperatifler esnek çalışmalıdır.

Arazi işleten kooperatif ortamı işletmelerde ortalama parsel sayısı 7.2 adet ve ortalama parsel büyüklüğü 9.3

da olarak belirlenmiştir. Arazilerdeki bu parçalılık örgütlenme için gerekeceği olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı sorunlara çözmeye yönelik kooperatifler ortaklara hizmetler sunmalıdır. Örneğin alet-makine hizmeti vermek gibi olabilir.

Kooperatif ortamını işletmelerde üretim desenine illere göre oransal olarak farklılık göstermektedir. Ekolojik koşullar gereği farklı üretim deseni olduğu görülmektedir. İncelenen kooperatif ortamını işletmelerde en fazla yer alan ürün grubu ortalama 40.0 da ile tarla ürünleridir. Bu ürün grubunu 12.1 da ile yem bitkileri izlemektedir. Ortakların ürün desenine göre kooperatifler çalı ma alanlarını gerek ürün de erlendirme, gerek girdi tedariki noktasında geli tirmeleri gereklidir. Meyve ve sebze üretiminde yöresel ve bölgesel ürünlerin kooperatifler tarafından pazarlamada öne çıkarılması gereklidir. Bu konuda co rafi i aretli ürün tescilleri alınmasında kooperatifler öncü olmalıdır.

İncelenen tarımsal kalkınma kooperatiflerinin bir kısmının hayvancılık alanında faaliyet göstermesi nedeniyle ortak işletmelerde yem bitkisi üretimi öne çıkmıştır. Kooperatiflerin yem karması hazırlama sistemleri geli tirerek ortaklarına hizmet sunmaları kooperatife olan ba lılı ı artıracak ve sürdürülebilir bir kooperatif modeli olacaktır.

Tarımsal kalkınma kooperatifleri içerisinde hayvancılık kooperatiflerinin yönelik çalı an kooperatiflerin sayısı oldukça fazladır. Bunun nedeni hayvancılığa yönelik te viklerdir. Sadece hayvan temini için kurulan kooperatifler mevcuttur. İşletmelerde a ırlıklı olarak süt sı ırcılı ı yapılmakla birlikte küçükba hayvancılık yapan işletmelerde mevcuttur. Hayvancılık kooperatifleri hayvan temini yanında süt pazarlama, yem temini, veteriner hizmetleri sunma konusunda da te viklerle yönlendirilmesi gerekmektedir. Hayvan da ıtımı tamamlandıktan sonra faaliyetini durduran kooperatifler örgütlenme için olumsuz örnek olacaktır. İncelenen kooperatif ortaklarının 250'si süt sı ırcılı ı yapmakta olup bu tüm işletmelerin %63.8'ni olacaktır. Süt sı ırcılı ı yapan ortak işletme oranı Erzurum ilinde %97.5 ile en yüksek iken bu ili %85.1 ile Trabzon izlemektedir.

Kooperatif ortamını işletmelerde küçükba hayvan varlı ının mevcut olduğu görülmektedir. Ara tırma genelindeki işletmeler ortalama 3.6 adet koyun varlı ına sahiptir. Koyunculuk meraya dayalı alternatif üretim dalı olarak kooperatiflerin gündemine gelmesi gereken bir konudur. Özellikle mera ıslahı ve çoban temini ve otlatma düzeni konusunda kooperatifler aktif görev almaları sürdürülebilir küçükba hayvancılık için son derece önemlidir.

İncelenen kooperatif ortamını işletmelerden %55.4'nün traktörü bulunmamakta ve %44.6'sının traktörü mevcuttur. Traktör varlı ı konusunda ikili bir yapı görülmektedir. Tarım alet ve makinelerine yönelik kooperatiflerin faaliyetlerini geli tirmesi gerekmektedir.

Üretim desenine paralel olarak üretim de eri da ılımı da bölgeler arasında farklılık göstermektedir.

Örgütlenme ve pazarlama stratejileri bakımından da farklı yaklaşımlar uygulamak gerekmektedir.

Kredi kullanmada veya kullanmamada etkili olan sosyal ve ekonomik faktörler örgütlenme ba lamında tartışılmalıdır. Kredi kullanma kooperatifler aracılığıyla yapılarak finansman riski ve maliyeti azaltma yoluna gidilerek sermaye temini sağlanabilir. Bu ba lamda faiz dı ı yatırım unsurları da de erlendirilmelidir. Kooperatifler finansman temininde daha aktif hale gelmeleri ile işletmelerin sermaye ihtiyaçları daha uygun koşullarda sağlanabilir, bu durum sürdürülebilir örgütlenme için katkı sağlayacaktır.

Kooperatif ortak ilikleri; Kooperatiflerin fonksiyonlarından birisi de uygun koşullarda ortaklarına girdi temin etmeleridir. Ortakların kooperatiften girdi temin edenlerin oranı %54.6'dır. Ancak ortakların %45.4'lük bir kesimi ortamını oldukları kooperatiften girdi temin etmemektedir. Girdi temininde kooperatiflerin istenen düzeyde olmaması ortakların ba lılı ını azaltmada ve sürdürülebilir örgütlenmeyi olumsuz etkilemektedir. Kooperatifle menin yeni olduğu bölgelerde girdi temini sağlanamamakta veya çok düşük düzeyde kalmaktadır. Entansif tarım yapıldığı Antalya ilinde girdi temini oranı %59.6 ile en yüksek düzeyde yapılmaktadır. Antalya ilindeki kooperatifler girdi tedariki konusunda örnek alınmalıdır.

Kooperatif ortaklarının %76.3'ü kooperatiften temin ettikleri girdileri teslim edilen ürün bedelinden dü rümektedir. Ürün bedelinden dü ülmesi girdi temininde nakit ihtiyacını ortadan kaldırarak ortaklara kolaylık sağlamaktadır. Bu uygulama yaygınla tırılmalıdır.

Kooperatiflerin temel fonksiyonlarından birisi de ortakların ürününü daha yüksek fiyattan satılmasına aracılık etmektir. İncelenen kooperatif ortaklarının %26.3'ü kooperatife satılmak üzere ürün teslimi yapmamaktadır. Kooperatiflerin ürün de erlendirme konusunda en yüksek orana sahip il Trabzon ilidir. Bu ilde işletmelerin %56.4'ü ürün bedelini pe in alabilmektedir. Bu konuda geli mi bölgelerin yeni yapılan kooperatiflere örnek olacaktır ve tanıtılması yararlı olacaktır.

Kooperatife satılarda vadeli oranı yüksek iken özel sektöre satılarda pe in satanların oranı daha yüksektir. Bu durum kooperatiflere olan güven duygusu ve hak kaybına uğramayacakları inancından kaynaklanmaktadır. Bu güven duygusunun sürdürülebilir bir örgütlenme için daha da artırılması gereklidir.

Kooperatif ortakları son genel kurula %80.9 gibi yüksek bir oranda katılımı lardır. Katılımcılı ın düşük olduğu yerlerde katılım oranının yükseltilmesi sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sağlayacaktır.

Kooperatif fonksiyonlarını icra eden ve ortak-kooperatif ilişkisi aktif olan yerlerde ortaklık payları artışı saptanmıştır. Ortaklık payının yükseltilmesi kooperatife olan ba lılı ı artıracaktır.

Kooperatifçiliğin temel ilkelerinden ve uygulamalarından olan risturnu bilmeyenler %78.8 ile

ço unluktadır. Ortakların ancak %21.2'si risturnun ne oldu unu bilmektedir. Kooperatifler ortaklarına ristrun da itmamaktadır. Risturn vermeyen kooperatifler genel kurulda karar alarak bu miktarı yatırıma yönlendirmektedir. Kooperatiflerin risturn vermesi konusunda mevzuat de i tirilmelidir. Dü ük düzeyde olsa dahi risturn verilemesinin sürdürülebilir kooperatifçili e katkı sa layacaktır. Ancak sürdürülebilir bir örgütlenme ve kooperatifin özel irketlerden farklılı nı ortaya koymak bakımından risturn ödenmesi gereklidir.

Kooperatif ortaklarının % 51.0'i ana sözleşmeyi okumu ve yaklaşık yarısı %49.0'u ana sözleşmeyi okumamıştır. Görülen kooperatif ortaklarının %61.5'i kooperatifçilikle ilgili yayın okumamaktadır. Kooperatiflerin ortaklarını bilgilendirmesine ihtiyaç vardır. Kooperatifçilik konusunda çalışan paydalar bilgilendirici yayınları artırmalı ve iletişim araçlarını kullanmalıdır. Bu konuda medya deste i sa lanmalıdır.

Kooperatifle meden amaç örgütlenmenin avantajlarını kullanarak gelir düzeyinin yükseltilmesidir. Sürdürülebilir bir örgütlenme yapısı için ekonomik bir birliklilik olan kooperatifle me sonucunda mutlaka gelir artışı sa lanmalıdır. Gelir artışı olmaması durumunda üreticileri ortak olmaya ikna etme güç olacaktır. Kooperatif ortamının ekonomik etkisi çevreden hissedilir olması sürdürülebilir kooperatifçili e olumlu etki yapacaktır.

Kooperatif yönetimleri maddi konularda çe itli suçlamalarla karşı karşıya gelebilmektedir. Bu konuları amanın yolu effaf bir mali yönetim sergilemek olacaktır. Bu açıklığın sa lanması da sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır.

Daha barırlı bir kooperatifçilik için ortaklarının %11.7'si ortak ve yöneticilerin uyumlu çalışmasını öneriyor. Ortakların %10.2'si özveriyle çalışmak gerektiğini, %9.7'si ortakların kooperatifle çalışarak kooperatifi desteklemesi gerektiğini, %9.7'si pazarlama olanaklarının artırılması ve yeni pazarlar bulunması gerektiğini, %8.2'si devlet desteğinin hibe şeklinde verilmesini ve %7.1'i ortakların ihtiyaçlarına yönelik kooperatifin girdi tedarik etmesi gibi öneriler sıralanmaktadır. Bu öneriler politika oluşturular tarafından değerlendirilmelidir.

Girdi tedariki ve ürün pazarlama; Kooperatif ortamında i letmelerin %17.9'u kooperatiftan gübre temin ederken %30.1'i özel sektörü tercih etmektedir. Gübre gibi temel bir üretim girdisini ortakların sadece %17.9'u kooperatiftan temin etmesi ve bu oranın özel sektörde daha yüksek olması kooperatiflerin girdi tedariki fonksiyonlarını icra edemedikleri sonucu çıkmaktadır. Sürdürülebilir bir örgütlenme modelinde mutlaka kooperatifler uygun koşullarda girdi tedariki sa lanmalıdır.

Kooperatif ortamında i letmelerin %12.2'si kooperatiftan zirai ilaç temin ederken, %23.7'si özel sektörden ilaç satın almaktadır. Zirai ilaç temininde kooperatiflerin daha aktif hale gelmesi hem ortaklar hem de girdiyi pazarlayan firmalar açısından avantajlar

olu turacaktır. Ayrıca bilinçli ilaç kullanımı ve entegre mücadele açısından kooperatiflerin devreye girmesi gıda güvenli i ve tüketici yararına sonuçlanarak sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır. Bu konuda iyi tarım uygulamaları gibi sistemler kooperatifler tarafından uygulanmalıdır. Bu konuda Antalya'da yeni gelişen Toslak Yeniköy Hacıkerimler Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi örnek çalışması örnek alınmalıdır.

Kooperatiflerin tohum tedarikinde etkin olmaları sürdürülebilir üretim ve girdi pazarlaması açısından üreticilere katkı sa layacaktır.

Kooperatif ortaklarının %37.2'si yemi kooperatiftan temin ederken, %21.2'si özel sektörden satın almaktadır. Hayvancılık kooperatiflerinin uygun koşullarda yem temin etmeleri ortakların kooperatife bağlılığını artıracak ve sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sa layacaktır. Yem fiyatları kooperatif ve özel sektörde aynı düzeydedir. Kooperatifler yem temininde özel sektörden düşük fiyat vermek durumundadırlar. Ancak bu eklede kooperatifle menin ekonomik beklentileri gerçekleştirilebilir.

ncelenen kooperatifler 16 çe it ürünü ortaklarından satın almaktadır. Bunlar; süs bitkisi, zeytin ve yağı, fidan, süt, bal, mandalina, silaj mısır, dane mısır, salatalık, marul, ekerpancı, elma, armut, domates, sebze ve çaydır. ncelenen kooperatif ortaklarından %69.1'i en az bir ürün teslim etmektedir. Ortakların %30.9'u ise herhangi bir ürün tesliminde bulunmamaktadır.

Kooperatiflerin fonksiyonlarından birisi de pazarlama stratejisi olarak ortaya çıkmakta ve ortakların üretimi oldukları ürünleri yüksek fiyattan de erlendirmek ve pazarlamak ekliden olmaktadır. Kooperatiflerin yeni gelişti i yerlerde bu fonksiyonun henüz aktif olmadığını görülmektedir. Bu konuda kooperatiflere bazı hakların mevzuat çerçevesinde verilmesi, örneğin yeni hal yasasında olduğu gibi, onları daha aktif hale getirecektir. Bu eklede kooperatifler ürün pazarlamasında önce çıkararak sürdürülebilir kooperatifle emeye katkı sa layacaklardır.

Sebze ve meyve pazarlamasında araçlardan kaynaklı fiyat ve satış de erini tahsilde kar ı alan sorunları a mada kooperatifler alternatif pazarlama unsuru olarak devreye girmeleri yararlı olacaktır. Bu eklede süt örneğinde olduğu gibi kooperatiflerin pazarladıkları ürünleri artması söz konusu üretimler ve kooperatifle menin sürdürülebilirli ine önemli katkılar sa layacaktır.

Kooperatif ortaklarının %47.7'si sütünü kooperatife teslim ederken, %12.2'si özel sektöre satmayı tercih etmektedir.

Kooperatifler daha çok küçük ölçekli üreticilerle çalışırken özel sektör büyük ölçekli i letmelerle çalışmaktadır. Kooperatifler geli tirecekler stratejiler, kuracakları so utma sistemi vb. ünitelerle sütü daha yüksek fiyattan satın alma durumuna gelmeleri gerekiyor. Süt, kooperatiflerin ürün de erlendirme fonksiyonu için yaygınla mı iyi bir örne idir. Tarımsal

ürünler içerisinde kooperatifler tarafından en çok pazarlanan üründür. Bunu örnek ürün olarak yaygınla tırılması sürdürülebilir kooperatifçili e katkı sa layacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, ., Yıldırım, ., 2000. Mandıra leten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak letmelerin Ekonomik Analizi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi (J.Agric. Sci.), 10(1):61-70.
- Anonim, 2007. Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Kayıtları, www.koopkur.org.tr.
- Anonim, 2012. www.kopkur.org.tr (eri im tarihi: 18/05/2012).
- Dede lu, M., Yıldırım, ., 2006. Emek Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak letmelerin Ekonomik Analizi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi (J. Agric. Sci.), 16(1): 39-48.
- Karlı, B., Çelik, Y., 2003. Gap Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Di er Çiftçi Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinli i. Teae Yayın No:97, Ankara, 109 s.
- Miran, B., 2002. Temel statistik. Ege Üniversitesi Basımevi, zmir, S: 288.
- Newbold, P., 1995. Statistics for Business and Economics, Prentice-Hall International, New Jersey, Pp:867.
- Özdemir, G., 2005. Cooperative–Shareholder Relations in Agricultural Cooperatives in Turkey. Journal of Asian Economics 16: 315–325.
- Serinikli, N., nan, .H., 2007. Edirne Köy Kalkınma Kooperatifleri Birli inin Ekonomik Analizi, Tekirda Ziraat Fakültesi Dergisi, 4 (3): 237-248.
- Ünal, V., Güçlüsoy, H., Franquesa, R. 2009. A Comparative Study of Success and Failure of Fishery Cooperatives in the Aegean, Turkey. J. Appl. Ichthyol. (2009), 1–7.
- Ünal, V., Yercan, M., 2006. Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar için Önemi, E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, 23 (1-2):221-227.
- Yercan, M., 1996. zmir Yöresinde Seçilmi Bazı Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Kaynak Kullanımı ve Kooperatif letmelerde Etkinli in Ölçülmesi Üzerine Bir Ara tırma. E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Bornova- zmir.
- Yercan, M., 2003. Tarım Kooperatifi. Çiftçi Bro ürü No:34, Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama Ve Ara tırma Merkezi, zmir.
- Yıldırım, ., Acar, ., 1999. Süt ve Mamullerinin De erlendirilmesi ve Pazarlanmasında Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Rolü: Van Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örne i, Uluslararası Hayvancılık’99 Kongresi, 21-24 Eylül, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, zmir, 533-540.